

Vědeckotechnická revoluce a dělnická třída

K 125. výročí Manifestu komunistické strany

MILOSLAV FORMÁNEK

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Soudobé lidstvo si v současné fázi svého vývoje, v procesu změn a pokroku vytváří jako relativně samostatné hmotné těleso své vlastní prostorové i časové dimenze, své specifické gravitační pole a s ním i specifickou metriku. Prudké hromadění kvantitativních změn na krátkém časovém prostoru vede stále častěji k různě hlubokým kvalitativním změnám, revolučním skokům ve vývoji.¹ Rozsah a frekvence změn jsou spjaty s prohlubující se vazbou celosvětových vztahů. Každý z nás se nezbytně bude stávat ve stále větší míře aktivním účastníkem přírodních a společenských procesů na zmenšující se planetě, procesů, jež začínají překračovat její obzor.

Kumulace kvalitativních změn obnovuje s plnou silou nároky na schopnost subjektů sociálních aktivit postihnout skutečnou povahu vnitřní rozpornosti, postihnout zejména hlavní stránku rozporů, síly, jež jsou *základními* nositeli společenského pokroku. Hluboká orientace, pochopení smyslu změn, umožňuje aktivní účast na straně sil, které objektivně rozhodujícím způsobem přispívají ke splnění předního úkolu naší doby — k vytvoření a rozvinutí podstatně dokonalejší společenské organizace. Jde o síly, jež mohou usměrnit živelný tok změn směrem, který bude čelit existujícím „dilematům“ ve smyslu postupu reálné humanizace.

O povaze těchto sil existuje dvojí, základně protichůdné mínění. Z. Brzeziński, hledající ve své knize *Between Two Ages* [20] smysl současných dějin, vyslovuje domněnku, že „tato společnost (tj. USA — M. F.) má kapacitu, talent a zdraví a po-

stupně i vůli překonat obtíže vlastní této současné historické přeměně“ [20 : XVIII].

Současně mají ovšem Spojené státy poslání být velkým rozsévatelem způsobu života, jež vytvořily. V podstatě tedy šíří Brzeziński dojem, že společenskou soustavou odpovídající objektivním tendencím rozvoje vědeckotechnické revoluce je soustava kapitalistická. Ideologičtí mluvčí tohoto způsobu organizace společnosti začínají, jak předvídal K. Marx, „nejasně tušit, že nynější společnost není pevný krystal, nýbrž organismus schopný přeměny a neustálé procházející procesem změny“ [6 : 20]. Považují ji však za vrcholnou a optimální formu organizace, která má neomezené možnosti adaptace. Pohybují se tak mimovolně uvnitř duchovního světa vytvořeného touto organizací, v zajetí světa zdání [7 : 379]. Brzeziński netuší, jak hlubokou pravdu vyslovil svou tezí, že „napětí je nevyhnutelné vždy, kdykoli se člověk snaží asimilovat nové do rámce starého“ [20 : 274].

Současně se ideologičtí mluvčí současného kapitalismu snaží všemožně zlehčit hlubokou sociální revoluci, jež proběhla v socialistické části světa a jež je výrazem zmíněných změn a současně jejich mocným stimulem. Brzeziński tvrdí, že tyto procesy nejsou ani inovační, ani revoluční [20 : 185], že „v roce 2000 budou Robespierre a Lenin považováni za umírněné reformátory“ [20 : 151, 52 pozn.].

Hlavním argumentem je tvrzení, že „Západ předstihl komunistické státy ve zkušenosti se sociální a technologickou revolucí“ [20 : 184] a že role velkého rozsévatele při-

¹ Vytváří se však vůbec lidstvo pokrokovým směrem? Buržoazní autoři poskytují protichůdné odpovědi, přičemž převládá pesimismus, podmíněný negativním vlivem kapitalistické společensko-ekonomické struktury. R. Bailey [15 : 116, 117] zdůrazňuje, že výsledky badání současné sociologie (na rozdíl od doby před 100 lety) činí dojem, že pokrok neexistuje, že západní civilizace je v období dezintegrace a úpadku a že vědecké znalosti jsou pro rozvoj společnosti překážkou. „Demokracie a humanitární sociální hodnoty jsou nešťastným omylem, který vyúsťuje ve vládu nevzdělaných mas.“

Marxistické pojetí společenského pokroku je dialekticky komplexní, tj. jako základního kritéria užívá stupně rozvoje výrobních sil, zejména pracovních prostředků. Respektuje současně dialektiku výrobních sil a vztahů, výroby a společenských forem, společenského života, společnosti a kultury a konečně hledisko svobody společnosti a lidských individuí. Brání se však výslovně eklektickému pojetí, které nerespektuje objektivní závislost uvedených kritérií (rozhodující význam výrobní činnosti a aktivní úlohy tříd ve změně společenských podmínek.)

padla Spojeným státům právě proto, že jsou vrcholným současným ztělesněním „nejhlubší“ revoluce, tj. revoluce vědeckotechnické. Socialistická ideologie je obviňována, že vystupuje jako hrubě zjednodušující („není ochotna přijmout koncepci relativity a pružnosti“ — marxisté „prý rozvíjejí svůj nezbytně parciální pohled v absolutní dogmata a redukuji komplexní problémy ve smyslu hrubého zjednodušení“ [20 : 47]) a „konzervativní“ (neboť popírá „možnost jak evoluce západních politických systémů v nové, postindustriální formy, které by nebyly nadále determinovány kapitalistickou fází industrializace, tak schopnost těchto nových forem překonat krizi individuí, projevující se v odcizení a frustraci a spojené s kapitalistickým systémem“ [20 : 152]).

V socialistických zemích, jmenovitě v Sovětském svazu, Československu a NDR, je od počátku věnována trvalá a neustále se prohlubující pozornost *vědeckotechnické revoluci*, jejím sociálním předpokladům a důsledkům i hodnocení ideologických interpretací tohoto procesu, zvláště pak vztahu revoluce *sociální a vědeckotechnické*. Marxisté ukazují na jednostrannost eklekticismu buržoazního vymezení tohoto vztahu, tj. zejména na *technologický determinismus*, rozvíjený do koncepce technokracie a manažerismu a zdůrazňující přímý vztah mezi změnami vědy a techniky a těmi či oněmi sociálními *důsledky*, účinky.²

Marxisté se odlišují od buržoazních ideologů zejména důrazem na možnost a nutnost vytvoření sociálních předpokladů *cílevědomého* rozvíjení vědeckotechnické revoluce, spojení revoluce sociální s revolucí vědeckotechnickou, důrazem na nutnost *hlubokého* revolučního zvratu společen-

ských poměrů, který musí *předcházet* vědeckotechnickou revoluci, mají-li být její účinky skutečně humanizační.

V tomto smyslu analyzují proces vědeckotechnické revoluce *komplexně*, usilují postihnout jeho vnitřní zákonitosti a v praktické, revoluční politice vytvářet stále širší prostor pro sociální aktivitu rozhodujícího společenského nositele tohoto významného převratu. V hlubokém protikladu k buržoazní ideologii poukazují na rozhodující význam *charakteru vztahu bezprostředních výrobců materiálních statků k rozhodujícím podmínkám výroby* (analyzovaného pomocí kategorie *přivlastňování*).³ Buržoazní autoři považují kapitalistický typ *přivlastňování rozhodujících podmínek výroby bezprostředními výrobci* za optimální a konečný, za vztah, který je v současné době doprovázen takovými modifikacemi a komplikován takovými zprostředkováními, že ztrácí původní, klasickou podobu charakterizovanou Marxem (odtržení výrobních prostředků od výrobců). Toto zprostředkování je podle jejich názoru jedním z významných účinků vědeckotechnické revoluce (v oblasti *racionální* organizace byrokratické hierarchie nadřízených a podřízených) a vede k sice obtížně řešitelné, ale přece jen poměrně jednoduché otázce: „Pod jakým králem máme sloužit?“ [24]. Tvrdí tedy, že změny v oblasti *přivlastňování* jsou druhotnými účinky hlubších změn ve vědě, v technologii, „*racionální*“ organizaci.⁴ Považují je za natolik účinné, že mohou paralyzovat rozhodující složku marxistické kritiky, kritiku hlubokého rozporu v nejzávažnější oblasti lidské činnosti — v práci, rozporu *determinovaného kapitalistickým výrobním způsobem*. Z toho by pak vyplývalo,

² Velký význam pro objasnění *konkrétní* povahy vztahu vědeckotechnické revoluce a dynamiky celé společnosti má rozbor konkrétního *stupně rozvoje* těchto procesů. Dosavadní formulace vycházejí často z abstraktního modelu vědeckotechnické revoluce a pohybují se na kontinuu počínajícím formulací, že jde o proces „ještě v začátcích“, týkající se „spíše blízké i vzdálenější budoucnosti“, a končící tím, že změny „vtrhly do života moderního člověka“ a vedly „k hlubokému revolučnímu zlomu a zásadní přestavbě veškeré vědy a techniky“.

³ *Bezprostředním* výrobcem, tím, kdo feší na materiální úrovni základní úkol humanizace přírody a naturalizace lidí, je za kapitalismu dělnická třída. Za kapitalismu jsou bezprostředním výrobcům různými formami odebírány základní podmínky k řešení tohoto vztahu; výsledkem je kapitalistovo *zprostředkování*, které z bezprostředních výrobců vytváří proletariát. V socialistické společnosti jde o pracovníky, kteří 1) výrobní práci v podnicích patřících celé společnosti produkují základní *materiální* hodnoty, tj. jsou jádrem souhrnného pracovníka (který zahrnuje i inženýrsko-technický

personál), 2) dosáhli nejvyšší úrovně v *bezprostředně společenském* vztahu k výrobním prostředkům, 3) *bezprostředně užívají* výrobní věšední prostředky a *bezprostředně ovlivňují* základní výrobní podmínky celku, poskytujíce rozhodující vklad do jejich rozvoje, 4) v *přímé závislosti* na povaze rozvoje socialistického hospodářství získávají důhod převažné podle množství a kvality práce, 5) jsou *rozhodujícím nositelem* politického řízení socialistické společnosti, 6) jsou nositeli skupinové (třídní) ideologie, která se stává bezprostřední ideologií celé společnosti. V tomto smyslu se právě tím otvírá postupně stále větší prostor pro svobodné naplňování společenské funkce a současně se jejich činnost stává obecnou, cílovou normou pro všechny. Tento vztah charakterizujeme jako *vedoucí úlohu* dělnické třídy.

⁴ Otázka vlastnictví byla proto redefinována jako otázka kontroly a regulace, zatímco problém vykořisťování, spojený s vlastnictvím, byl nahrazen novými problémy týkajícími se ekonomické participace a dobrého psychologického stavu zaměstnanců* [20 : 261].

že třídy v marxistickém smyslu „odumírají“ díky přímému účinku vědeckotechnické revoluce, že ztrácí smysl teze o historickém poslání dělnické třídy podstatně, revolučně přetvořit vztah výrobce a pracovních podmínek v komunistický charakter práce, a tím přetvořit celou společenskou strukturu.

V našem příspěvku se budeme zabývat právě touto argumentací. Budeme se snažit dokázat, že buržoazní teoretikové v tomto ohledu přes své rádobý světoborné fráze jsou ve skutečnosti „krajně konzervativní“ [2 : 34], že nechápou i úmyslně deformují smysl marxistického řešení této i jiných otázek — přestože ujišťují, že každý z nich je „v určité míře křesťanem, nacionalistou a marxistou“ [20 : 75] — tím, že nejen v jejich odpovědích, ale již v jejich otázkách je obsažena mystifikace [2 : 32].

Marxisté se nevyhýbají kritice. Marx i Lenin zdůrazňovali, že jakákoli připomínka, jež má charakter vědecké kritiky, je jim vítána [6 : 20; 13 : 274]. Odmítali však pseudovědecký charakter polemiky, hluboce apologetický a hrubě ideologický. Brzeziński sdílí kritický názor Barringtona Moora na soudobou buržoazní ideologii. („Jestliže postavíme hlavní představitele současného myšlení proti významným osobám devatenáctého století, objeví se následující odlišnost. Především, kritický duch zcela vymizel. Za druhé, moderní sociologie, a pravděpodobně v menší míře také moderní politická věda, ekonomie a psychologie, jsou ahistorické. Za třetí, moderní společenská věda směřuje k abstrakci a formalismu. Za těchto okolností lze dosáhnout virtuozity na účet obsahu. Moderní sociologie může méně říci o tom, co je společnost, než byla schopna říci před padesáti lety“ [33 : 123].) Přiznává „naši dosud omezenou znalost faktorů vyvolávaných sociálním vývojem a rolí, kterou hrají ve vývoji náboženství, kultura a psychologie“ [20 : 277], avšak na slovo věří tomu, co buržoazní společnost sama o sobě říká, co si sama o sobě myslí, a současně povrchními argumenty znevažují marxisticko-leninskou ideologii. Vůči takovým lidem uplatňoval Marx jinou zásadu: „Segui il tuo corso, e lascia dir le genti.“ (Jdi svou cestou a nech lidi mluvit [6 : 20].)

Vědeckotechnická revoluce a přivlastňování výrobních podmínek bezprostředně pracujícími

V socialistických zemích byla vypracována definice vědeckotechnické revoluce jako revolučního procesu „přeměn vědy a techniky, jejich systému a společenské funkce, procesu, jenž vede k univerzálnímu převratu ve struktuře a dynamice výrobních sil společnosti, a tak přináší změnu v úloze člověka v soustavě výrobních sil na základě komplexního technologického uplatnění vědy jako společenské výrobní síly, pronikající do všech ostatních složek výrobních sil i věcných podmínek lidského života“ [38]. I když úloha moderního člověka ve společnosti se někdy formuluje jako ústřední otázka, zdůrazňuje se současně odlišnost této úlohy v socialistických a kapitalistických podmínkách a zejména samozřejmost třídní povahy skutečných reálných sociálních subjektů. V tomto směru jsou překonávány jednostranné kulturokratické (technokratické) a antropologické koncepce, které v minulosti do tohoto přístupu v určitém rozsahu pronikly.

Jedním z nejzávažnějších problémů, který osvětluje úlohu třídní struktury jako základu sociální struktury a historickou roli dělnické třídy v tomto pohybu, je problém dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů. Tato dialektika je hlavním obsahem zákonitých procesů podmiňujících vztah vědeckotechnické revoluce a bezprostředních výrobců, zejména proletářů a dělníků. Její objasnění potvrdí hlubokou souvislost této revoluce a výrobních vztahů, vztahů tříd, ukáže význam dělnické třídy ve vztahu k vědě a technice (v přímém a zprostředkovaném smyslu), umožní překonat dualismus v interpretaci (což může být vážnou metodologickou chybou). Jedním z nejvýznamnějších problémů v této souvislosti je vědecké objasnění povahy procesu, jímž se věda (ve velké míře právě věda společenská) mění ve společenskou výrobní sílu. V této souvislosti se nutně potvrdí, že vědeckotechnická revoluce sama o sobě nemůže ani odstranit vykořisťování, ani vytvořit vztahy, v nichž rozvoj každého bude prostředkem rozvoje všech.

Buržoazní ideologie a politika žádá, aby proletariát v nynější společnosti zůstal, aby jen odložil nenávidné představy, které o této společnosti má [3 : 457]. Tvrdí,

že změny v soukromém vlastnictví jsou bezpředmětné, protože nemohou narušit dosavadní směr technického pokroku vedoucí k zesílené manipulaci [31], protože nepatří k podstatným znakům, stimulům současného vývoje [40 : 9–10] a protože prodělávají proces změn, který překlene ostré rozdíly mezi veřejnými a soukromými institucemi [20 : 260]. Zdůrazňuje, že vzniká „depersonalizované korporativní vlastnictví a limitované podílení se na pravomoci s organizovanou prací“ (odborry) [20 : 261].

Marxistické pojetí *výrobních sil* rozlišuje přírodní výrobní síly (země, přírodní předměty, přírodní energie, voda, vítr atd.) a společenské výrobní síly (kooperace a dělba práce, shromažďování, kolektivní síla práce, strojová soustava, technologie, přírodní vědy, světový trh). Lze vyvodit, že významnou výrobní silou je určitá povaha přivlastňování výrobních podmínek bezprostředními výrobci.⁵

Vztah mezi výrobními podmínkami a výrobními prostředky procházel v dějinách složitým vývojem od „přirozené“ jednoty obou stránek ke kapitalistickým formám, v nichž se na jedné straně vytvořila jednoduchá pracovní síla,⁶ na druhé pak se na úkor jejího rozvoje rozvinula industrializace, tj. pracovní, hybný a činný stroj a konečně mechanický, poloautomatický a automatický systém strojů. Rozvíjení techniky je doprovázeno prohlubováním jednostranné povahy pracovní síly, jež vyvolává třídní rozpolcení společnosti, „odcizení“ produktů a produkujících, zvětšení společenských vztahů, atomizaci společnosti, koneckonců pak třídní boj.

Dělníci jsou tímto mechanismem přeměněni v proletáře, jejich pracovní podmínky v kapitál.⁷ Vzniká kapitalistické soukromé vlastnictví, spočívající na vykořisťování cizí, formálně však svobodné pracovní síly [6 : 803]. „Určité množství nadpráce dostává kapitalista bez ekvivalentu. Práce zůstává ve své podstatě vždy

nucenou prací, i když sebevíce vypadá jako výsledek svobodné smluvní dohody“ [7 : 367]. Kapitál jako společenský vztah ztělesněný ve věcech je zdrojem oddělení vědy a techniky (jím monopolizované) od průmyslové práce, od pracovní síly, přičemž se neustále projevuje tendence přeměny pracovní síly v jednoduchou pracovní sílu.

Nezměnila však vědeckotechnická *revoluce* tento vztah? Neobnovila znovu „přirozenou“ jednotu práce, nástroje, předmětu, znalosti a dovednosti? Nevyvolala hlubokou změnu tohoto poměru vzhledem k hypotéze, že věda (tj. jako technika, vědecká technologie i organizace práce, včetně jejich subtilně sociálních, kulturních a estetických podob) získala rozhodující význam v oblasti výrobních sil a fakticky nahradila v této roli bezprostředního výrobce? Změnila snad vědeckotechnická revoluce „zásadně“ postavení „člověka“ ve výrobě, a tím i celou strukturu a dynamiku výrobních sil?

Tento problém je obvykle diskutován jako problém *hlavní stránky* (složky) výrobních sil. Marxisté zdůrazňují, že hlavní stránkou výrobních sil společnosti je konkrétně historicky, sociálně determinovaný bezprostřední výrobce. Odmítají iluzorní postoje, které 1. interpretují výrobce abstraktně jako „člověka vůbec“, nedoceňují jeho determinaci historicky určitým celostním sociálně ekonomickým systémem; 2. přecházejí v důsledku toho k fetišizaci dalších stránek, složek výrobních sil, znevažují jejich sociální původ a formu či alespoň spojují jejich sociální určení s různými, nahodile a subjektivisticky preferovanými „činiteli“ (kulturou, náboženstvím, psychologií, státem či politikou a koneckonců dnes zejména vědotechnikou, a tudíž inteligencí). Jde o přístup, který odráží kapitalisticky fetišizovanou formu vztahu bezprostředního výrobce k podmínkám jeho práce, jež zakládá rozpolcení společnosti, a který ji pomáhá velice účinně

⁵ Kooperace, dělba práce a především způsob přivlastňování mají značný bezprostřední vliv na základní výrobní sílu, tj. na pracovníka ve výrobě, zmnožují jeho „sílu“, tj. schopnost produkovat. Současné jsou ovšem *momentem* vztahů, vznikajících mezi účastníky výrobního procesu, v případě přivlastňování dokonce základním vyústěním i předpokladem těchto výrobních vztahů.

⁶ „Pracovní silou či pracovní schopností rozumíme souhrn fyzických a duševních schopností, jimiž disponuje organismus, živá osobnost člověka a které člověk uvádí v činnost, kdykoli vyrábí nějaké užité hodnoty“ [6 : 186].

⁷ Je zásluhou klasické politické ekonomie, že roz-

bila klamné zdání, iluze, fetišismus zboží, kapitálu, práce, „zosobnění věcí a zvětšení výrobních vztahů“ [7 : 378]. Marx dokázal, že společenské produktivní síly nejsou silami kapitálu „jako takového“, ale silami práce [7 : 362, 363], že kapitál není věc, ale výrobní vztah. „Kapitál“, píše Marx, není souhrn materiálních a vyrobených výrobních prostředků. Kapitál, to jsou výrobní prostředky proměněné v kapitál. . . . Jsou to výrobní prostředky, monopolizované určitou částí společnosti. Jsou to produkty a podmínky uplatnění pracovní síly, osamostatněné vůči živé pracovní síle a tímto protikladem ke kapitálu zosobněné. . . .“ [7 : 362, 363]. Jde o nadvládu mrtvé práce nad prací živou.

prohlubovat. Takový přístup obvykle — v „duchu požadavků přísné vědecké objektivity“ — označuje vědu za rozhodující stimul současné výroby a jejího rozhodujícího nositele. Vyzdvihuje proto inteligenci jako takovou jako rozhodující sociální sílu (aniž postihuje její vazby na základní protiklad a základní sociální síly) a veškeré poukazy na aktuální roli významu bezprostředního výrobce, a zejména na jeho stav jako model budoucího žádoucího vývoje, odmítá jako hrubou ideologii, zastaralou a konzervativní. Přehlíží přitom, že bezprostřední výrobce je odtržen od intelektuální sféry kapitálem. Přehlíží, že *zabsolutňuje rysy* fyzické a intelektuální práce vytvořené *konkrétně* historickou formací.

Konkrétně historický, nikoli ahistorický a eklektický přístup je zcela odlišný. Vychází ze zjištění předpokladů, které umožní obnovit vztah mezi bezprostředním výrobcem a podmínkami, za nichž se vyrábí, jako vztah *svobodného* přivlastňování podmínek *vlastní* práce. Odmítá kontrapozici živé a mrtvé práce, práce fyzické a duševní, práce průmyslové a zemědělské atd., odmítá prohlubování této rozpornosti. Zdůrazňuje, že v žádoucím procesu sblížení těchto stránek je *vedoucí* stránkou práce bezprostředních výrobců, spjata s nejvyšší úrovní věcných i duchovních účinků a předpokladů práce, tj. práce průmyslových dělníků, oproštěná od kapitalistických pout, zbavená negativního vlivu soukromého vlastnictví. Teze o *vedoucí ekonomické úloze* dělnické třídy je založena právě na tomto zjištění a této preferenci. Marxisté odmítají povrchní záměnu dialektiky výrobních sil a vztahů (včetně vztahů sociálních) za hrubý technologický a scientistní determinismus, přehlízející kvalitu společenských forem.

Nestačí tedy říci, že změny struktury a dynamiky výrobních sil neprobíhají

v sociálně ekonomickém vakuu, je třeba tento proces interpretovat dialekticky, tj. materialistickomunisticky zjišťovat hlavní stránku rozporné zákonitosti.⁸

Úvaha o tom, že „dříve“ existoval pracovní nástroj, jímž disponoval dělník, kdežto vědeckotechnická revoluce „zásadně mění postavení samého člověka ve výrobce“, musí být prohloubena tak, aby se od technologické aplikace dospělo k jednotné dialektické interpretaci procesu přivlastňování výrobních podmínek bezprostředně pracujícími.

Stejně povrchní je buržoazní koncepce reformisticko-evolucionistická, předpokládající neomezené možnosti nasycení výroby vědou a technikou. Je třeba nejen uznat společenskou podstatu vědecké práce, ale také tu její podstatu, jež je spjata s konkrétní povahou přivlastňování podmínek práce pracujícími, tj. koneckonců s *třídními vztahy*, jak je chápou marxisté. Metafyzická koncepce „(konzervativní) dělník, nebo (modernizující) intelektuál“ není vědecká, a proto ani přijatelná.

Vědeckotechnická revoluce *vyžaduje* všestranný rozvoj bytostných sil a tvůrčích schopností člověka, nerealizuje však tento požadavek ani bezprostředně, ani samočinně, bez vztahu ke konkrétně historickým podmínkám formací kapitalismu a socialismu a také ke konkrétním stádiím *těchto* formací.

Aniž bychom snižovali význam přírodních a společenských věd jako výrobní síly v tomto (našem) pojetí, pokládáme za významné položit velký důraz na oblast, která vždy nestojí v popředí zájmu, tj. na *výrobní sílu politické činnosti*, na negativní účinky konzervativní a reakční politiky a na výrobní sílu *komunistické politiky*.

K tomu je třeba precizně a *konkrétně historicky*⁹ analyzovat změny obsahu práce, determinované převážně technologicky,

⁸ K. Marx, jak známo, na určitém stupni rozvoje své vědecké teorie podle vlastního vyjádření „fakticky zučtoval“ „se svým dřívějším filosofickým svědomím“. Avšak fakt, že se přestal vyjadřovat ve smyslu bytostných či rodových sil, neznamená, že změnil svou koncepci přivlastňování výrobních podmínek (zejména pracovních, výrobních prostředků) bezprostředními výrobci, kterou důsledně rozvíjel, počínaje *Ekonomicko-filosofickými rukopisy* z r. 1844 a konče stěžejním dílem, *Kapitálem*. K. Marx jako dialektický materialista hluboce chápal dialektiku výrobních sil, výrobních vztahů, výrobního způsobu, dialektiku obecného, zvláštního a jedinečného, roli systému vůči částem a současně konkrétně dialekticky interpretoval vlastnictví jako *příčinu i účinek* výrobního způsobu, výrobních vztahů, délek práce atd.

Jeho materialistické pojetí dějin vykládá skutečný výrobní proces „na základě materiální výroby bezprostředního života“ a vývoj společnosti pak sleduje „na této základně, což potom samozřejmě také umožňuje znázornit vše v její celistvosti (a proto i vzájemné působení těchto různých stránek na sebe“ [2 : 51]). Tuto dialektiku, žel, někteří marxisté neinterpretují dostatečně hluboce, sklouzávajíce spíše k metodě sumativně aditivní.

⁹ K. Marx zdůrazňoval, že empirické zkoumání „musí v každém jednotlivém případě empiricky a bez jakékoli mystifikace a spekulace prokázat souvislost společenské a politické struktury s výrobou“ [2 : 39].

na rozdíl od změn determinovaných převážně sociálně ekonomickými procesy a projevujícími se zejména v charakteru práce. V minulosti jsme se setkávali i u marxistů se záměnou těchto dvou¹⁰ rovin, s faktickou redukcí charakteru práce na procesy stimulované přímým a izolovaným vlivem vědeckotechnické revoluce. K přeměně práce ve smyslu Marxova činného sebeuplatnění je nutná změna věcných předpokladů i společenských podob práce, tj. je nutné *socialistické* vlastnictví, socialistická podoba přivlastňování. Jen tak lze vytvořit kvalitativně nové podmínky pro účinný rozvoj procesu, jehož výsledkem bude prohlubující se schopnost samostatné orientace ve zrychlujícím se toku informací, kterou Z. Brzeziński například nechápe jako záležitost bezprostředních výrobců, ale intelektuální produkce, jež překlene existující propast mezi třemi úrovněmi výroby v dnešních Spojených státech (předindustriální, industriální, technotronickou).¹¹

V socialistické společnosti existují dvě základní formy vlastnictví — vlastnictví skupinově družstevní a vlastnictví celospolečenské, zprostředkované dosud existující politickou formou společnosti, zejména hlavní politickou institucí, státem. Mezi oběma formami vlastnictví existuje *vzájemné* působení (např. státní podniky přebírají z družstevní formy důsledné uplatňování zásady výnosnosti, prohloubení závislosti příjmů výrobců na efektu práce, účast v řízení, zásadu volitelnosti vedoucích kadrů atd. [42 : 6]. Rozhodující vliv má však celospolečenské vlastnictví, jehož *hlavním nositelem je socialistická dělnická třída* a jež zprostředkuje na základě vedení *komunistické strany socialistický stát*.

Socialistická dělnická třída determinuje rozhodujícím způsobem přivlastňování výrobních podmínek jednak prostřednictvím svých politických institucí (zastupitelství),

přímou politickou aktivitou, případně zprostředkovanými i přímými aktivitami ideologickými, zejména však tím, že navzdory přetrvávajícím látkovým podobám, ovlivňujícím často ve velké míře obsah práce, rozhodujícím způsobem ovlivňuje charakter práce, tj. razí přímý vztah výrobce k výrobním podmínkám jeho činnosti. Socialistická společnost pomocí právního, politického aktu zespolečenštění trvale působí na prohlubování ekonomických vztahů jako podmínky zespolečenštění přivlastňování a na prohloubení efektivnosti ovlivňování techniky, technologie, pracovních předmětů.¹²

Dělnická třída získává prostor pro pozitivní rozvíjení rozhodujících stránek své společenské aktivity jako bezprostředního výrobce tím, že si v politické a sociální oblasti zajišťuje přímo i prostřednictvím politického zastoupení optimální podmínky pro svůj rozvoj ekonomický, politický, morální, pro zvyšování své kvalifikace, vzdělanosti.

Rozvoj společensky aktivního „člověka“ v socialismu je tedy zajišťován preferováním těch podob aktivity, jež produkuje, podmiňuje a vyžaduje rozvoj dělnické třídy. Jde o to vytvářet neustále lepší podmínky pro to, aby dělníci a spolu s nimi další sociální složky (rolníci, inteligence atd.) mohli uplatnit svou aktivitu a názor, zejména pokud jde o neefektivnější využití socialistického vlastnictví, o to, aby zejména nositelé dělnické povahy práce se všemi objektivními prostředky přesvědčovali o tom, že jsou opravdovým tvůrcem společenského bohatství.

Jinak řečeno, znamená to, že *rozvíjení* socialistického vlastnictví je proces a musí být jako proces chápáno a ovlivňováno (řízeno) [35 : 20; 26 : 48]. Jde tedy koncem o *prohlubující se význam zlepšování podmínek práce*, na něž působí technologické a jiné procesy, zvláště pak procesy sociálně ekonomické a politické. Marxisté

¹⁰ Politická ekonomie buržoazního typu zatajuje odcizení v podstatě práce, tj. fakt, že neexistuje „vztah jednotlivce k pftirozeným podmínkám práce a reprodukce jako k náležejícím, jako k objektivnímu, jako k tělu jeho subjektivity, vyskytujícímu se jako neorganická příroda . . .“ [10], právě tím, že „*nezkoumá bezprostřední vztah mezi dělníkem (prací) a výrobu*“ [8 : 63] (podtrženo MF). Marxova koncepce komunismu ukazuje komunistickou perspektivu jako „*pozitivní zrušení soukromého vlastnictví jako lidského sebeodcizení, a proto jakožto skutečné osvobození lidské podstaty člověkem a pro člověka*“, jakožto reálnou možnost činného sebeuplatnění [8 : 92].

¹¹ „I když jsem činný vědecky,“ říká k tomuto

problému Marx, „což je činnost, kterou mohu zřídka provádět v bezprostředním společenství s druhými. Jsem činný společensky, protože jsem činný jakožto člověk.“ „*Mé obecné vědomí je jen teoretická podoba toho, čeho je reálná společnost, společenská bytost živou formou* . . .“ [8 : 95].

¹² Někteří marxisté vyjadřují obavu, aby akcentování procesu přivlastňování nevedlo znovu k deformaci, tj. k tomu, že bude vlastnictví ztotožněno se svým *právním* výrazem a sankcionováním. K. Marx, jak známo, však jasně odlišoval právní formu od sociálního obsahu, zdůrazňoval, že přivlastňování činí z „věci“ vlastnictví, tj. *stýky*, jež se rozvíjejí „nezávisle na právu“ [2 : 77].

se nedomnívají, jak jim někdy předhazují jejich buržoazní protivníci, že pouhé právní formy zásahu do vlastnictví postačují k řešení této klíčové otázky společenského pohybu. Socialistický a nakonec komunistický poměr bezprostředního výrobce k podmínkám práce (přírodním i společenským) nemůže být produktem pouhé práva či pouhé technologie, ale vyústěním dlouhodobého celospolečenského vývoje a současně i předpokladem takového komplexního pokrokového rozvoje.

Hlavním posláním vědeckého řízení, jehož význam se neustále prohlubuje, je tedy zajistit, aby v dělnících a dalších nositelích významných společenských činností byl objektivními procesy a subjektivními postupy prohlubován postoj a pocit, že jsou pánem veškerého bohatství země. Komunistická politika nehodlá pracující pouze „obšťastňovat“ pomocí produktů a nositelů vědeckotechnického pokroku, ale spatřuje hlavní smysl tohoto *nástroje* (nikoli samoočelného cíle) v dalším rozvíjení prostoru pro tvůrčí uplatnění bezprostředních výrobců, pro rozvoj socialistické a komunistické práce.

Vědeckotechnická revoluce a „těkavost“ ideologie

Jak jsme uvedli, buržoazní ideologie pomíjí konkrétní společensko-ekonomické determinace, vytvářející z produktů proletariátu odcizený, zvěcněný systém, nadaný vlastní „subjektivitou“. V *souladu* s hlavním směrem působení *buržoazních poměrů* staví techniku, technologii a vědu proti bezprostředním výrobcům, proti proletariátu, pracujícím masám i proti společnosti jako celku. Lidstvo se může osvobodit buď zastavením pokroku vědy a techniky (viz Římský klub), všeobecnou vzpourou proti obecnému působení vědo-techniky jako prostředku manipulace (Nová levice), nebo podřízením se tomuto procesu a zejména jeho nositelům (technokratismus a kulturokratismus; „postindustriální“ ideologie).

Jde o specifické, ale vnitřně koneckonců spjaté odrůdy buržoazního a maloburžoazního reformismu a revolucionářství, jež mají vztah k reformismu a revizionismu v dělnickém hnutí.

Ideologové postindustriální společnosti shodně zdůrazňují (v duchu technologického determinismu), že „vliv vědy a technologie na člověka a jeho společnost, zvláště ve vyspělejších zemích, se stává hlavním zdrojem současných změn“ [20 : 9], že vytváří „novou třídu, dosud ve společnosti neznámou, třídu inženýrů a techniků“ [17 : 175] a současně poskytuje všeobecně, tj. všem členům společnosti, „nový smysl sebevědomí“, zvláště prostřednictvím televize. Kumulované lidské vědění se tak stává přístupným na globální škále (a je přístupné téměř okamžitě se vznikem potřeby vědění [20 : 32]) a současně intenzifikuje osobní zkušenost, prohlubuje hodnoty individualismu [20 : 107–108], podněcuje nestrukturované, měnící se individuální perspektivy. Skepticismus se dostává do nových srážek s novými důrazy „na vášeň a angažovanost“ [20 : 63].¹³

Socialistická revoluce se zato jeví těmto ideologům jako pouhé „škrábnutí na povrchu lidského bytí“ [21 : 40–41]. Zdůrazňují, že marxismus-leninismus je spjat s *institucionalizovaným* věděním, ztělesněným v socialistických politických institucích, zejména ve státě a zvláště v komunistické straně, které prý zotročují původně revoluční marxismus [20 : 74]. Brzeziński neskrývá zdroj tohoto kriticismu, který je jednak v Bellově *Konci ideologie*,¹⁴ jednak v inspiracích „Nové levice“ a ve filosofické koncepci revizionismu, v modernizované verzi liberalistického pluralismu. Nepopírá, že může vzniknout univerzální ideologické hnutí, ale tvrdí, že takové hnutí může být pouze pluralistickým [20 : 176], bojovně namířeným proti ideologicko-politickému centralismu, vzniklému díky specifickým ruským podmínkám. Brzeziński hodlá podporovat ty, kdož

¹³ V duchu svého „pluralistický“ ambivalentního hodnocení, jež neuměle zakrývá apologetiku společnosti kapitalistické, pokoušejí se tyto ideologové dokazovat, že krize buržoazního liberalismu, která je reálnou a hlubokou krizí, je „zmírňována“ okolností, že liberalismus vytváří symbolůz idejí a institucí „v mnohem méně formální, více implicitní formě“ [20 : 94], zatímco komunismus užívá politické moci k podpoře ideologie otevřené [20 : 92]. Znamená to snad, že se touto okolností mění hluboce apologetický ráz liberalismu (o konzervatismu nemlu-

vě)? V jeho konceptu se udánlivě intenzifikuje význam hodnot [20 : 10], aniž se však dosahuje skutečného objasnění obsahu přeměny (cíle zůstávají „mimořádně nejasnými“) [20 : 117].

¹⁴ „Vědecká komplexnost a skepticismus, posilované impresionistickými efekty vzrůstajícího důrazu na audiovizuální komunikaci (televizi), pracují proti systematickým a dogmatickým kvalitám ideologie. V tomto smyslu je proto správné hovořit o „konci ideologie““ [20 : 117].

si zachovají víru v socialismus, ale současně jej budou postupně sblížovat se „západními“ zdroji marxistické tradice [20 : 154]. Připojuje se tak jednoznačně k hlavnímu proudu současného antikomunismu, namířenému v oblasti ideologie proti leninismu a snažícímu se postavit socialismus proti komunismu.

Na jedné straně tedy Brzeziński marxismu přiznává, že má značné zásluhy o probuzení mas k „intenzivnímu zájmu o sociální rovnost“ [20 : 72], tj. o společenský pokrok v podmínkách industriální civilizace, na druhé straně se však usilovně snaží vzbudit dojem, (mj. v polemice s B. Moorem ml.), že sociální revoluce a socialistické revoluce zvláště nejsou nezbytné k zajištění *průmyslového rozvoje*, naopak. Jsou příčinou neúměrných sociálních nákladů různého typu [20 : 126]. Brzeziński skutečně argumentuje proti společenským revolucím z hlediska své úzké, dogmatické a konzervativní pozice technologického determinismu, z níž není schopen postřehnout hodnoty sociální revoluce.

Což není zřejmé, že proklamované „nové vášně a angažovanost“, postrádající obsahovou určitost, jednoznačnost a programově orientované k těkavým, ambivalentním formám, připomínají přes formální distanci autora ve vysoké míře infantilní ideologie „Nové levice“ (Brzezińského hodnocení) také proklamující rozchod s jakoukoli zkostnatělou ideologií a její obrat k průzračně číslé, spontánně tvořené, individualisticky „osvobozené“ vizi budoucnosti a vnějšího světa? Brzeziński chce zvědečtit ideologii za pomoci zkřížení anarchistických, pseudopopulistických (rovnost) a liberalistických (svoboda) receptur, pomocí eklektické kombinace introspekce, ústící až v novém, osobním náboženství a identitě s bohem, a anarchistické vnější angažovanosti: regulaci tohoto těkavého proudu obstará nová elita technokracie a kulturokracie. „Konec ideologie“ se fakticky mění v eklektickou žebračkou polévku, která o sobě prohlašuje, že je novou globální ideologií technotronického světa.

Mezi tezí o tom, že rozhodující ideou dvacátého století je rovnost, a skutečným postupem ideologa je hluboká propast; ve skutečnosti zůstává Brzeziński věren aristokratické koncepci liberalistické hod-

noty svobody a ideu rovnosti přizpůsobuje v duchu typicky voltairiánském. Neboť technologický determinismus ponechává pro proklamovanou symbiózu svobody s rovností, vyúsťující v rostoucí systematickou snahu definovat a smysluplně organizovat vnější realitu individua [20 : 65], stejný, či fakticky menší prostor, než ponechával Voltaire pro svého ševce. Rozhodující hodnotou ve vztahu k masám zůstává hodnota osvícené elity, osvěcující dav jakýmkoli způsobem, včetně nemilosrdné manipulace. Kapitalismus je objektivně systémem vysoce byrokraticky centralizovaným a ideologická cvičení, která se pokoušejí dokazovat jeho „pluralistickou“ povahu a schopnost nových verzí „racionálního humanismu“ překonat krizi liberalismu a impersonální racionality novým náboženstvím [20 : 272]. Jsou důstojným produktem systému, prožívajícím svůj nevyhnutelný zánik.

Green ve svém eseji [24] cituje výrok Juliána Bendy o zradě intelektuálů, kteří jaksi odmítají pít nadále číše bolehlavu, které jim vnucuje stát „věrný svému poslání“ [18 : 217]. Green sám považuje poměrně střizlivě univerzalistický pohled, kterému dělá velkou reklamu Brzeziński, za značně bezmocný v davu soutěžících pohledů a zdůrazňuje, že Bendova perspektiva zvětčuje nešťastnou dělbou v intelektuálním světě — na závislé techniky (kteří se omezují na technické operace, aniž vědí cokoli o podstatě stroje, který udržují v chodu) a úzkou menšinu nezávislých „filosofů“, „kteří zkoumají nedůležité otázky a jimž nikdo nenaslouchá“ [24 : 21]. Marxisté si dovolují k tomuto zdrcujícímu soudu pouze dodat svou pochybnost o hodnotě nezávislosti takovýchto „filosofů“.

Ideologie postindustriální společnosti je ideologií technicistní, ekonomistickou, spotřebitelskou, technokratickou, protidemokratickou, a tudíž nehumánní. Je právě tím typem ideologie, který Marx označil za ideologii falešnou, hrubou, vulgárně apologetickou.

Ani Brzeziński, ani jini ideologové postindustriální a technotronické společnosti netvrdí, že jde o společnost, která je zbavena rozporů, někdy velice vážných, ohrožujících případně samu podstatu řádu. Vídí rozpor mezi předindustriální, industriální a postindustriální Amerikou (ne-

boť rozpory se nejostřeji projevují podle jejich mínění i v rozvinutých Spojených státech), mezi nároky na univerzalizmus a například antikomunismem pěstovaným jako „velký organizační princip pro mnohé Američany“ [20 : 22 pozn.], rozpor odhalující vzrůstající napětí v té či oné oblasti sociálního života. Ani oni se zkrátka nesnaží tvrdit, že technotronická revoluce je americkou přítomností, i když idealizují prostředky a tempo překonání vnitřních „neduhů“ (např. problém chudiny, který má být vyřešen během příštích deseti let). Zdůrazňují, že jde o proces, stav, který „nebude vůbec dosažen najednou“ [20 : 273], ale vyžádá si desetiletí činnosti.

Oč jim jde především, je touha dokázat, že sociálně *revoluční* cesta už zvláštností postindustriální společnosti neodpovídá, naopak, že během času „se bude vzdálený a chmurný obraz konečného vítězství socialismu stále více vzdalovat, až bude úplně označen za přelud“. Proto — tj. z apologetických důvodů — hovoří o konci ideologie a současně se věnují eklektické ideologické pseudotvorbě, již označují za hledání filosofického smyslu epochy, proto obracejí pozornost od ideologie k ekologii. Postindustriální společnost má snímat důraz z ekonomického kritéria, má odstranit ty rozpory, z nichž vzniká revoluční situace, má celkově přesunout váhu z ekonomických otázek (a center) na otázky (a centra) vědy.

„Pouhá“ industriální produktivita a materiální potřeba s ní spjatá ztrácejí podle těchto teoretiků svůj politický význam. Věda a jí inspirovaná politika se má spíše zabývat „kvalitou“ života, novými volbami, které činí vědecký pokrok možný. Humánní příčiny jsou stavěny mechanicky proti tzv. nehumánní technologii, navrhuje se zavedení nevýkonové společnosti, jež bude respektovat tvůrčí uspokojení z práce apod. [39 : 338, 19].

Velká pozornost je věnována prostředí, tj. snahám pěstovat toto prostředí záměrně pomocí systémového přístupu, který by sladil odlišné, ale vzájemně závislé komponenty (ekonomickou, politickou, přírodní a společenskou). Skupina autorů (Donell H. Meadows, Dennis L. Mea-

dows, Jörgen Randers, William W. Behrens) napsala zprávu pro tzv. Římský klub a jeho projekt předvídání lidského vývoje [32], příznačně nazvanou *Hranice růstu*. Autoři v ní zdůrazňují, že — stimulování vědeckým zájmem a občanskou, humánní odpovědností za osud civilizace vcelku — navrhuji přejít od růstu ke globální rovnováze. Autoři přitom předpokládají, že tento stav může být dosažen tak, že základní materiální potřeby každého člověka na zemi budou uspokojeny a každý člověk bude mít rovnou možnost realizovat svůj individuální lidský potenciál [32 : 24].

Některé z jejich závěrů jsou skutečně varovné. Šokující je však také politická neúčinnost a bezmocnost východisek, jež navrhuji. Hledají spojence mezi všemi těmi, kdož mají starost o kvalitu a směr našeho života a kteří chtějí pomoci [32 : 12]. Uvědomují si sice určitou omezenost intelektuálního osvícenství, pokud nezasáhne politiku, avšak chtějí dosáhnout změny tím, že podnítí vznik světového fóra, kde budou spolu se státníky a vědci *diskutovat* své naděje a existující nebezpečí, aniž je zaváží k formálním mezistátním úmluvám [32 : 196–197]. Počínají si tedy stejně jako kdysi osvícenec a utopický socialista Fourier, který po řadu let čekal na udaném místě svého mecenáše. Osvícenci hodlající lidstvo reformovat přes hranice konkrétních systémů a států si počínají podobně, přehlížejíce reálné stimuly, které hýbou masami a tvoří jejich potřeby a zájmy.¹⁵

Bez účinné změny celku společenského systému nelze však provádět ani uvnitř státu, tím méně pak v mezinárodní oblasti, opatření, jimiž by byl zajištěn pozorný vztah k přírodním zdrojům, které musí sloužit i budoucím generacím. Marxisté věnují ekologii velkou pozornost [22], zdůrazňují však její závislost na ideologii, na kvalitativní přeměně kapitalismu ve společnost socialistického typu, umožňující vědecké, globální plánování v souladu se zájmy mas.

Mezi sociálními reformisty vzbuzovala určité naděje třetí varianta osvícensko-utopické kritiky, kritika tzv. „kulturní“, spjatá s Frankfurtskou školou (Adorno,

¹⁵ Arbitrárně se např. stanoví, že konstantní mají zůstat dvě oblasti, tj. populace a kapitál, zatímco výchova, umění sport, náboženství, sociální inter-

akce, základní vědecký výzkum a technologický pokrok jsou nezbytné a vítané [32 : 177].

Horkheimer aj.). Jejími sociálními oporami jsou vrstvy zaměstnanců, maloburžoazie, radikalistická inteligence a studentstvo. Teoretické zdroje jejích pozic ve Spojených státech pramení v přizpůsobeném marxismu, anarchismu, trockismu, existencialismu a v celé řadě dalších „ismů“. Dominujícím rysem jejich ideologického eklekticismu je hodnota individua a obvinění kapitalismu i socialismu, že ekonomickým, politickým a ideologickým centralismem shodně ohrožují možnost bezprostřední, svobodné tvorby poměrů spontánním lidským jedincem, projevujícím se nejen jako racionální, ale především hravá bytost.

Nová levice je plodem krize buržoazního individualismu a liberalismu. Její síla je v některých aspektech kritiky buržoazní civilizace, základní slabinou je fakt, že nevypracovala pozitivní alternativu a že se snaží totálně negovat veškerou institucionální civilizaci. Nezřídka míří její nejostřejší útoky proti manipulaci a totalitarismu, údajně existujícímu v socialistických zemích jako důsledek negace kapitalistické vědy a techniky.

Nová levice není ani zdaleka jednotnou školou. Hlavním společným rysem je podle krizových podob buržoazního individualismu levičácká kritika marxistickoleninské teorie socialistické revoluce, v níž si shodně notují s postindustriální ideologií. Nezajímá je dialektika světového revolučního procesu, reálného socialismu a zvláště úlohy dělnické třídy. Popírají její revolučnost, zdůrazňují, že se plně asimilovala v kapitalistické společnosti, a oporu pro svou anarchistickou vzpouru proti institucím jako celku (ve jménu hravé osobnosti) hledají proto v okrajových živlech, ve vyděděncích společnosti, v dosud nesocializovaných či z procesu establishmentu vyloučených skupinách. Současně to znamená, že unikají z politiky k apolitickým, surrealistickým, dadaistickým a jiným formám protestu, do oblasti estétského přístupu, že v nejlepším případě zaujímají vůči politice vyčkávací stanovisko.¹⁶

Revoluce, o níž se v revoluční hantýrce Nové levice hovoří, nahrazuje revoluční praxi pseudorevoluční kritikou, maloburžoazně intelektuálním radikalismem, který inspiroval mimo jiné i reformátory

v Československu v roce 1968. Revoluce se stává údělem myslící elity, z níž jsou masy záměrně vylučovány, stává se revolucí srdcí a svědomí; není divu, že inspirovala obnovu hodnot masarykismu v ČSSR.

Antiinstitucionální revoluce je namířena proti společnosti vcelku, jejím nositelem jsou maloburžoazní intelektuálové; masovou oporu jim však má zajistit demagogický apel na odepření poslušnosti, týkající se „všech“, pochopení, že je třeba uspišit samovolný rozpad státu, samovolný krach systému. Tento rozpad má uspišit změna kultury i kvality individuálních životů, obrát k pravé svobodě. Brzeziński poznamenává, že jde spíše o společenství emoční, o politiku extáze, která pochopitelně pohrdá programem. Je také namířena proti ideologii takových „zázraků“, jako je „individuum“, „soukromé vlastnictví“, „svobodný svět“, „demokratický proces“, „realita“ apod. H. S. Kariel zdůrazňuje, že tyto posedlosti jsou doménou těch, kteří si rezervují radost ze hry pro sebe, a zdůrazňuje potřebu předělat je tak, aby umožnily únik z nutnosti a staly se formou hry [27 : 1098]. Mezinárodní strategii se stává svobodná činnost přinášející uspokojení v duchu sartrovského hesla, že „jakmile si člověk uvědomí, že je svobodný a je odhodlán své svobody užívat, stává se jeho činnost hrou“. Vyústěním je požadavek utvářet „lidskou citlivost“, která povstává proti diktátu represivního rozumu, a tak vyzývá k estetické vládě fantasie [30 : 30].

Příznačný je stále hlubší odklon od revolučního hnutí, od dělnické třídy, od revoluční politiky a ideologie, což stále více brání radikální části mladé inteligence sblížit se s revolučním dělnickým hnutím a přejít od boje za „pluralisticky“ pojatou moc (studentstva, dělnictva v závodech, publicistů) k boji proti imperialismu.

K. Marx zdůrazňoval, že „zaujatá, podlézavá apologetika“ [6 : 24], bezduchý synkretismus je možný jen potud, pokud trvá víra v kapitalistický řád jako absolutní a poslední podobu společenské výroby, pokud třídní boj zůstává latentní nebo propuká jen v ojedinělých projevech [6 : 22]. Třídní zdroje krizí však nelze trvale bagatelizovat; jejich účinky vtlačou postupně dialektiku do hlavy i povýšencům [6 : 31]. Kapitalismus není absolutní formou roz-

¹⁶ Korporativní stát je na poli politiky příliš vážným soupeřem, jak se vyjadřuje např. G. A. Reich [37].

voje výrobních sil: jeví se jako podmínka pro rozvoj výrobních sil, jak zdůrazňuje Marx, pokud potřebují vnější ostruhy, které jsou současně uzdou rozvoje [9 : 318].

Vědeckotechnická revoluce způsobuje podstatné změny v současném kapitalismu, má obrovský vliv na organizační formy kapitalistického světa [25 : 12, 13]. Nezabývá však kapitalismus nutností vnějších ostruh, nezabývá jej antagonistické rozpornosti. I když hodnotíme strážlivě rezervy amerického imperialismu, nemůžeme přehlédnout, že výsledků vědeckotechnické revoluce je využíváno k prohloubení základního rozporu kapitalismu — rozporu mezi kapitálem a prací —, ke zvyšování intenzity vykořisťování, k prohloubení technologické nezaměstnanosti; že objektivně vznikají „nové rozpory mezi vzrůstající potřebou velkého množství vysoce kvalifikovaných pracovních sil a evidentní neschopností společnosti uspokojit morální a psychologické potřeby obyvatelstva, natolik vzdělaného, aby se mohlo aktivně účastnit rozhodování o běžném hospodářském a politickém životě“ (Otázky míru a socialismu, 1970, č. 8, s. 32).

V hlubokém rozporu s podstatou kapitalismu je schopnost využívat možnosti vědeckotechnické revoluce v oblasti kultivace lidské síly, možnosti spjaté s přeměnou obsahu i charakteru práce, s celkovou společenskou aktivizací pracujících, zejména dělnické třídy. I když se v jistém rozsahu bude i nadále prosazovat tendence „k záměrnějším změnám“ v institucionální (politické) i kulturní oblasti, jak ji pro Spojené státy předvídá Brzeziński, nepřekročí kapitalismus díky svým vnitřním rozporům a díky své apologetické ideologii významněji hranice vymezené soukromým vlastnictvím a jeho negativní důsledky — důsledky v oblasti sociální aktivity pracujících mas. Z této logiky není úniku: útek od „konzervativní“ dělnické třídy k „modernizační“ inteligenci a novým střediskům inovací, univerzitám, je pseudovědecké a pseudopolitické východisko, v němž koneckonců není příkrých rozporů mezi ideologií postindustriální společnosti a No- vé levice.

Vypělý socialismus naproti tomu otevírá široký prostor právě pro formování a uplatňování *tvůrčích schopností* lidí, pro duševní růst a hluboké uspokojení z práce a společenské činnosti. Jádrem tohoto pro-

cesu je pracovní a celková společenská aktivita socialistické dělnické třídy, již společenské poměry umožňují vnitřně sladovat různé aspekty (stránky) činnosti tak, aby výsledkem byl silící postoj a pocit vlastníka základních výrobních podmínek (výrobních prostředků). Osvobození lidské práce vzniká z osvobození práce dělnictva a je základním prostředkem rozvoje nové, pokapitalistické společnosti. Z hlediska technologického determinismu jde ovšem o neuváženou a iracionální politiku přehodnocování lidských zdrojů.

Vědeckotechnická revoluce a politika

K. Marx zdůrazňoval, že „poměr průmyslu, vůbec světa bohatství, k politickému světu je hlavním problémem moderní doby“ [1 : 405]. Marxisté si uvědomují, že věda hluboce zasahuje do politiky a současně že vědecké otázky nabývají stále zřejmější ideologické a politické povahy [23 : 71]. Věnují zvýšenou pozornost procesům vzájemného působení politiky a ekonomiky, základny a nadstavby, vztahu mezi státními a společenskými formami, vědeckým metodám řízení a zejména formám politické aktivity dělnické třídy a všech pracujících. Vědeckotechnická revoluce přináší některé významné změny v oblasti státnosti a demokracie, i když základním stimulem politické aktivity zůstávají objektivní potřeby a zájmy různých vrstev společnosti, zvláště tříd.

Politický systém kapitalismu produkuje a reprodukuje základní omezení vývoje lidské emancipace. Je tedy koneckonců nástrojem, jehož používá hospodářsky nejsilnější třída k diktátu své ekonomické, politické a ideové vůle. Tato povaha politiky v kapitalismu není vědeckotechnickou revolucí rušena, nýbrž prohlubována. Kapitalistické výrobní vztahy mohou dokonce mnohem účinněji pronikat za pomoci intervence státu také do sféry politické, kulturně ideologické, sociálně psychologické i mentální. S jejich pomocí se účinněji zajišťují základní ekonomické potřeby a zájmy kapitalistického systému výroby, to jest zájmy vládnoucí buržoazie.

Vědeckotechnická revoluce nemění nic na vnitřní despotické povaze kapitálu. Kapitalistický systém je systémem silně centralizovaným, s převládajícími byrokraticko-centralistickými rysy. V tom spočívá

podstata marxistické kritiky politického systému kapitalismu. Jde o systém, v němž „individua sledují jen svůj zvláštní zájem, který pro ně není totožný s jejich společným zájmem; protože obecné je vůbec iluzorní forma pospolitosti, je tento společný zájem uplatňován zase jako nějaký zvláštní a speciální zájem 'celku', 'obecná', který je jim 'cizí', je na nich 'nezávislý', anebo se sami musí pohybovat v tomto rozporu, jako je tomu v demokracii“ [2 : 47]. V *pravém státě* (jak se zprvu Marx vyjadřoval) nejde o to, aby se každý občan mohl věnovat obecnému stavu jakožto zvláštnímu stavu, ale o to, aby obecný stav byl schopen být skutečným obecným stavem, tj. aby byl stavem každého občana [1 : 277].

Po druhé světové válce věnuje buržoazní ideologie velkou pozornost marxistické kritice politického systému buržoazní společnosti a snaží se obrátit ostří kritiky proti marxistům, zejména je obvinít z totalitarismu, z příbuznosti s fašistickými doktrínami.¹⁷ Snaží se postavit reálný monismus politického systému, otevřeně proklamovaný v socialistických zemích (v podobě diktatury proletariátu), proti udánlivému „pluralismu“ buržoazního politického systému (v podobě tzv. „čisté demokracie“). Buržoazní ideologové se chovají v této sféře jako kdysi Hegel: dávají své logice politické tělo, nepodávají však logiku politického těla [1 : 274]. Omezují se, podobně jako politikové, na ideologické iluze, na dogmatické blouznění a překrucování skutečnosti [2 : 63]. Pokoušejí se zejména zakrýt, že státoprávní poměry tkví svými kořeny v materiálních životních poměrech, ve výrobním způsobu společnosti, že politika je koneckonců koncentrovanou ekonomikou vždy zcela konkrétní společensko-ekonomické formace. Jen v představě ideologů kapitalismu jsou individua v této společnosti svobodnější než dříve, díky nahodilosti jejich životních podmínek. Ve skutečnosti je jejich podřízení věcné moci, kapitálu, utuženo, takže skutečná svoboda existuje jen pro individua vyrostlá v poměrech vládnoucí třídy, tj. potud, pokud zůstávají příslušníky této třídy [2 : 87–88]. Zatímco ve starověku se zkoumalo, *kteřý* způsob vlastnictví vytváří nejlepší státní občany, v současné době je převažujícím účelem výroba a věcné bo-

hatství jako jeden z předpokladů třídních privilegií. Výrobní proces vládne lidem, *politická* ekonomie se stává koneckonců apologetikou soukromého přivlastňování.

Rovnost se projevuje jen v tom, že jak kapitalista, tak proletář jsou při koupi a prodeji pracovní síly *právnícky* rovnými osobami [6 : 186]. Tato okolnost je buržoazními ideology zveličována ad absurdum na úkor charakteristiky sociální podstaty státu, práva, politiky. B. Engels velmi případně nazýval právníký světový názor „klasickým světovým názorem buržoazie“. I když se v buržoazní politologii projevuje po druhé světové válce vzrůstající odpor proti plochému právnímu kretenismu, zůstává iluze o právních zárukách pluralistického systému jedním ze stěžejních ideologických dogmat politické ideologie Západu.

Teze, že moderní zastupitelský stát je nástrojem k vykořisťování námezdní práce kapitálem, k potlačování jedné třídy druhou třídou [12 : 332; 11 : 503], platí také pro současný stát, který vstupuje do otevřeného svazku s monopoly a hraje v tomto společenství závažnou úlohu nástroje monopolní politiky. Například západoněmecké strany CDU a CSU otevřeně zdůrazňují, že právo rozhodovat o hospodářských otázkách si mají podržet ti, kdož nejen odpovídají svým majetkem za úspěch, ale také v případě neúspěchu nesou odpovědnost.

Věda, jež si snaží vsugerovat iluzi o vzrůstajícím významu své svěbytné role ve společnosti, a dokonce někdy vyjadřuje politice víceméně otevřeně své pohrdání (od Brzeziňského až k Nové levici), nemá objektivně koneckonců jinou možnost, než tu, kterou jí připomněl Martin Nicolaus: „obcházet s očima sklopenýma k zemi a s dlaněmi napřaženýma“ [34].

Stále častěji se také objevují studie a politické postoje, které jsou víceméně namířeny proti „vulgární demokracii“ (jak se vyjadřoval Marx). Objevuje se ideologie krize demokracie, motivovaná tentokrát realitami „vědeckého věku“ a kritikou „intimního politického společenství“, jež přežívá jako ideál „agrární“, popřípadě industriální společnosti. Rozvoj kybernetiky a jiných vědeckých nástrojů řízení posiluje někdy iluze o možnosti samostatné

¹⁷ Viz např. tvrzení, že nedemokratická povaha socialismu se projevuje v tom, že neuznává „primát“ práva nad státem.

intervence řídících skupin, determinovaných sice poměrem sil ve státě „jako takovém“, ale především determinovaných svým rozhledem a schopnostmi. Ve skutečnosti jsou úvahy o „čisté racionalitě“, jež se prosazuje díky byrokratizaci (nebo také jí „navzdory“, díky jakési rostoucí autonomii řídící vrstvy), abstraktní a krajně spekulativní.

Sami buržoazní autoři (a nejen Mills, ale i Brzeziński a další) sledují s určitým znepokojením růst autoritářství mocenských špiček, monopolní a vojensko-politické elity. Přes zdůrazňování racionality byrokracie, technokracie a kulturokracie a liberální umírněnosti špiček moci odehrává se konečnou fází procesu, jehož jádrem je snaha využít efektivně iracionálního působení, včleněného do „komplexního“ výchovného systému. Cílem této manipulační strategie je jednak vytvořit a udržovat mínění, že lid i nadále rozhoduje, jednak dosáhnout cílů nepřímou, ve skrytu, pomocí „tajného“ výkonu moci. Jak jsme viděli, spatřuje Brzeziński v této formě politické manipulace společnosti ideologii liberalismu jakousi specifickou „přednost“ politického systému kapitalismu. I když neskrývá, že se liberální ideologie ocitla v krizi a že hledá marná východiska například v koketování s Novou levicí (tzv. doktrinářský liberál, odmítající dehumanizační účinky vědy), zůstává srdcem i rozumem na jeho straně, jak jsme již ukázali. Podobné stanovisko zastává Lakoff, který tvrdí, že jak socialismus, tak liberalismus se stávají ideologickými přežitky, které jsou neslučitelné s „postindustriálním“, tj. vědeckým stadiem společnosti [28]. Původní liberální optimismus vůči „industrialismu“ ústí v současné době do nejistoty a pochyb o možnostech „liberální demokracie“ vůbec.

D. Bell, A. Touraine, Z. Brzeziński a spolu s nimi záplava dalších autorů hledají řešení v tendencích, které by vyřešily problémy vytvářené růstem manipulativních možností v kapitalismu trvalým tlakem na předávání pravomocí „technicko-organizačního aparátu“ tzv. „ose vědění“, vědcům. Představitelé postindustriální koncepce otevřeně a představitelé Nové levice víceméně otevřeně navrhuji předat moc

těm, kdož jsou schopni zůstat odpovědnými, i když budou mocní. Současné se proklamuje vznik tzv. „participačního pluralismu“ [20].

Má jít o koncepci, která udánlivě nedává vědcům, kteří poskytují expertizy státu, dominantní politickou roli *formálně*, poskytuje jim však vysokou a rostoucí společenskou prestiž jako autonomní a stále významnější společensko-politický cíl. Mají tak vzniknout nové vzory, „zastírací (blurring) rozdíly mezi veřejnými a soukromými útvary a podněcující vzrůst překrývajících se participací jak ze strany zaměstnanců, tak ze strany členů těchto útvarů“ [20 : 261]. Tak bude vyloučeno vykořisťování a politická revoluce jako anarchistické léky dřívější industriální éry [20 : 264].

Brzeziński připouští určité nebezpečí, vyplývající z nevědeckého mínění vědců; taková nebezpečí však budou zmírněna meziinstitucionální kooperací (cross-institutional cooperation), která spojí akademie s obchodními „společenstvími“, místní vlády s federálními apod.

Tradičnější koncepce (např. Orlansova) vycházejí z nutnosti vědy sloužit politice, tj. vládě, ovládaným i politickým zájmům „akademiků“ samých [36 : 35]. Zdůrazňují, že rozhodující je determinace vyvolávaná politikou a „lidem“, nikoli společenskou vědou. Někteří však usilují o politickou *neutralitu* vědy, inspirování zčásti ostrou kritikou kapitalismu i vztahu vědy a politiky – kritikou rozvíjenou Novou levicí –, a současně o posílení rysů vědy nejen jako *jedné* ze soutěžících nátlakových skupin, ale jako skupiny postupně dominující i v politickém životě. K takové koncepci se hlásí Green. Výslovně přitom zdůrazňuje, že tento směr nehodlá následovat Marxe nebo Sartra v podpoře zájmů proletariátu. Masovou politickou základnu má hledat v politických vyděděncích.

Stát, jak zdůrazňuje Marx, existuje za kapitalismu jen pro soukromé vlastnictví [2 : 75]. Vulgární ideologie demokracie, liberalismu, pluralismu atd. nemá potuchy, že právě v této poslední státní formě buržoazní společnosti musí být definitivně vybojován třídní boj [19].¹⁸ Komunistická strana si vědomě vytyčuje úkol využít této

¹⁸ Proletáři, aby se osobně uplatnili, musí „zrušit dosavadní podmínku své existence, která je zároveň podmínkou existence celé dosavadní společnosti, totiž práci. Proto jsou také v přímém proti-

kladu k formě, ve které si dosud individua tvořili společnost dávající souhrnný výraz, totiž ke státu, a musí stát svrhnout, aby prosadila svou osobnost“ [2 : 90].

iluzivní formy pospolitosti k vytvoření skutečné pospolitosti, založené na obnovení svobodného disponování hlavními podmínkami výrobního procesu bezprostředním výrobcem, dělnickou třídou.

Socialistický politický systém nemůže být dobudován jako prosté lineární pokračování buržoazního politického systému. Nutnost kvalitativního zvratu společenských poměrů založených na soukromém vlastnictví se dotýká také (a dokonce zprvu především) politické sféry. Jeho efektivita je dána tím, v jaké míře pomáhá reálně rozvíjet vedoucí úlohu dělnické třídy ve společnosti, tj. konečnou tím, jak úspěšně rozvíjí postoje a pocity dělnické třídy jako rozhodujícího hospodáře země. Tento cíl lze splnit jen za podmínky úspěšné činnosti v různých sférách života společnosti, tj. za pomoci rychlého rozvoje vědeckého řízení, za podmínky dalšího prohlubování vědecké povahy komunistické politiky. Vzrůstá proto úloha *socialistického* státu a *komunistické* strany, což je proces, který reálně stimuluje přeměnu politiky v komunistickou samosprávu.

Hlavním směrem rozvoje socialistické politiky je *prohlubování politické moci dělnické třídy*, mimo jiné pomocí jednoty socialismu, vědeckotechnické revoluce a plánovitého řízení společnosti.

Jinak lze tento proces vyjádřit jako proces rozvíjení sociálně politické jednoty společnosti na socialistických základech, tj. na základě vedoucí funkce jednoty bezprostředních výrobců a základních výrobních podmínek, socialistického přivlastňování. Pouhé „vyvlastnění“ jako „právní nebo politický akt věci naprosto neřeší“, zdůrazňoval Lenin, „nebot je třeba fakticky svrhnout statkáře a kapitalisty, fakticky je nahradit jinou, dělnickou správou továren a statků“ [13 : 257]. Úkolem Velké říjnové socialistické revoluce bylo rozvinout „tvůrčí činnost desetimilionů dělníků a rolníků k praktickému uskutečnění socialismu“ [13 : 298].¹⁹ Tento úkol je svou náročností

jedním z největších úkolů, jež si lidstvo vytyčilo, a současně je charakteristickou podstatou reálného socialismu.

V socialismu postupně roste nejen význam zastupitelského systému, ale zvláště dělnické a občanské samosprávy (a jiných forem přímé demokracie). Jde o stránky, které se vzájemně doplňují a které nelze beze škod stavět metafyzicky proti sobě. Samospráva není jakousi alternativou vedoucí úlohy strany, jež je nezbytnou podstatou *socialistické* demokracie [41 : 159].²⁰

Vědeckotechnická revoluce přináší mnoho stimulů k dalšímu prohloubení vědeckého řízení socialistické společnosti. Řízení společnosti vyžaduje, aby si doslova milióny pracujících, zejména dělnická třída, osvojily vyšší odbornou kvalifikaci a hlubší společenské myšlení. Socialistická demokracie není přívěskem nebo ozdobou efektivního systému řízení, ale jeho skutečnou podstatnou součástí a předpokladem [29 : 18]. Ústřední ideou tohoto politického systému je dialektický vztah mezi celkovým společensko-ekonomickým plánováním, podmíněným společenským vlastnictvím, zprostředkovaným státem, operativní samostatností ekonomických a dalších sociálních složek společnosti (podniky a místními orgány a společenskými organizacemi) na jedné straně a přímou i zprostředkovanou iniciativou pracujících, zvláště dělnické třídy, na straně druhé.

Marxismus a socialismus je neslučitelný s liberalistickým pluralismem jako iluzivní ideologií byrokraticko-centralistického kapitalismu. Vědecký přístup vyžaduje rozvíjení zásady demokratického centralismu jako vedoucího principu politického řízení socialistické společnosti.

Politika v socialismu má nový obsah, a tudíž i kvalitativně odlišné formy, nerosovatelné v podstatě s formami kapitalistického politického systému. Socialistická demokracie je vládou, která reálně zajišťuje uspokojování potřeb a zájmů sociální, nikoli pouze volební většiny. Nový

¹⁹ „Nízká kulturní úroveň způsobuje,“ řekl V. I. Lenin na VIII. sjezdu KSR(b), „že sověty, které jsou podle svého programu orgány správy *vykonávané pracujícími*, jsou ve skutečnosti orgány správy *pro pracující*, vykonávané vyspělou vrstvou proletariátu, ne však pracujícími masami samými . . . Samy zákony tu nestáčí,“ zdůraznil dále V. I. Lenin. „Je nutná usilovná práce výchovná, organizační, kulturní . . .“ [14 : 176, 172].

²⁰ Tendence k rozvíjení samosprávných stránek socialistického politického systému vyjadřuje charakter a stupeň bezprostřednosti výrobního a spolu s ním i politického a kulturní ideologického anga-

žování, zejména dělnické třídy. Dělnická třída proto musí základními stránkami své aktivity hrát v rozvoji samosprávy skutečně rozhodující úlohu. Znamená to, že tendence samosprávy musí být plodem rozvoje *celospolečenských*, ekonomických, politických a ideologických funkcí dělnické třídy. Je proto vnitřně neodlučitelná od těchto stránek politického systému socialismu, bez jejichž *zprostředkování* by nemohly být celospolečenské a třídní funkce dělnictva v současné etapě plněny (vedoucí úloha dělnické strany, úloha socialistického státu a jiných organizací).

obsah a formy politiky jsou dále posilovány vědeckotechnickou revolucí a rozhodujícím způsobem určeny spojením politických institucí s potřebami a zájmy dělnické třídy.

Vedeoucí úloha dělnické třídy ve vědeckotechnické revoluci

Skutečnost socialismu, včetně rozvoje politického systému socialismu, potvrzuje Marxův závěr, že jediné dělnická třída může „přeměnit vědu z nástroje třídního panství v lidovou sílu... Věda může hrát svou pravou roli jediné v republice práce“ [4 : 603].

Předkládanou stať jsme zaměřili na rozbor vztahu dělnické třídy a vědeckotechnické revoluce. Jako hlavní ideu jsme zdůraznili ideu o významu socialistického přivlastňování výrobních podmínek socialistickou dělnickou třídou jako hlavního předpokladu organického sepětí vědeckotechnické revoluce a společnosti. I když třídy urputně bojují o využití možnosti vědeckotechnické revoluce, jejich perspektivy nejsou shodné, nemohou být v tomto zápase rovnými partnery.

Buržoazní ideologové ujišťují, že dělnická třída nemůže v tomto zápase s buržoazií zvítězit, že věda a technika je neutrální, či přesněji, potvrzuje kvality buržoazního společensko-ekonomického a politického systému a přednosti buržoazní ideologie. Z toho vyvozují, že komunistické a dělnické hnutí nemá koncepci přeměny (odpovídající jejich technologickému determinismu [20 : 152]). Zdůrazňují, že komunisté se stávají v rostoucí míře konformní vůči realitě kapitalismu, že trpí ztrátou identity [20 : 192]. Prání a ideologické iluze jsou v tomto případě otcem myšlenky.

Marxismus-leninismus zdůrazňuje, že proletariát je nucen požadovat negaci soukromého vlastnictví, základu buržoazní společnosti, protože jako princip společnosti musí razit to, co společnost razila jako jeho princip. VTR mění některé aspekty výrobně technické, dotýkající se obsahu práce. Nemůže však sama a přímo změnit celkovou povahu ekonomických vztahů. Dokázali snad buržoazní ideologové reálné zánik kapitalistické formy přivlastňování výrobních prostředků? Ztráta profesionální „autonomie modrých límečků“, o níž hovoří Marcuse, i kdybychom ji mohli připustit, neznamená stírání hra-

nic mezi dělnickou třídou, zaměstnanci a inteligencí. Dotýká se roviny profese, která je rozhodujícím způsobem determinována technickovýrobními ukazateli. Rovněž izolovaná sféra spotřeby není schopna nahradit sociálně ekonomický rozbor postavení proletariátu. Idea o prosperující třídě buržoazní společnosti, plně integrované atd., přehlíží záměrně vztah, který označil Marx za rozhodující zdroj rozštěpení kapitalistické společnosti, tj. vztah přivlastňování.

I nadále platí, že ze všech tříd kapitalistické společnosti má proletariát největší zájem na odstranění tohoto systému, je nejdynamičtější, nejkoncentrovanější, nejorganizovanější a nejukázněnější [35 : 18]. Přestože se imperialistická buržoazie snaží zneužít vědeckotechnické revoluce k zakrytí základních protikladů mezi zájmy proletariátu a zájmy svými, vytváří tato revoluce koneckonců lepší podmínky k třídní výchově (sebevýchově) proletariátu. Rozhodující okolností je, že trvá a prohlubuje se stav, kdy je dělníkovi jeho práce lhostejná, neboť mu znemožňuje tvůrčí sebeuplatnění.

Brzeziński a jiní ideologové současné buržoazní společnosti zdůrazňují, že americká dělnická třída je třídou konzervativní, která se bojí o materiální statky, jež získala díky trvající konjunktuře, a která je také uzavřena vůči inteligenci. Vydávají tak deformační tlaky vytvářené kapitalismem a potvrzující jeho negativní působení na hlavní společenské výrobce za jakýsi nutný, specifický rys. Zdůrazňují, že marxismus v tomto směru přichází *pozdě*, protože je předstihován mechanismy technokratického věku. Dělníci, podle tohoto tvrzení, postupně totálně negují své postavení ve prospěch vědy, inteligence, akademii a universit. Jejich řady se početně zmenšují, jejich děti se stávají v rostoucí míře příslušníky „technokratické generace“.

Argumentace tohoto typu jednak přehlíží sociálně ekonomické dimenze třídy, jednak vychází z iluzorního růstu homogenity tzv. středních vrstev, a zvláště změny povahy horní vrstvy ve směru k „ose vědění“. Přehlíží, že v důsledku působení kapitalismu i vědomého rozvoje politiky třídního svazku inteligence a dělnictva se inteligence přibližuje dělnické třídě. Tento svazek se prohlubuje v podmínkách socialismu.

Дělnická třída má hluboký smysl pro vědu a pro vědeckou filosofii. Odstranění protikladné povahy přivlastňování umožňuje organické spojení filosofie a dělnického hnutí, hlavy a srdce celkové emancipace společnosti. Dělnická třída se rozvíjí jako třída tvořivá a vládnoucí. Je tou silou, na niž vázal Marx podmínku, že k revolučnímu přetvoření společnosti nestačí, aby myšlenka usilovala o uskutečnění, skutečnost sama musí usilovat o myšlenku. Skutečnost současné dělnické třídy je jednotou vědecké teorie a revoluční praxe.

Literatura

- [1] Marx, K. - Engels, B.: *Spisy* sv. 1. Praha, SNPL 1956.
- [2] Marx, K. - Engels, B.: *Spisy* sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- [3] Marx, K. - Engels, B.: *Spisy* sv. 4. Praha, SNPL 1958.
- [4] Marx, K. - Engels, B.: *Spisy* sv. 17. Praha, SNPL 1965.
- [5] Marx, K. - Engels, B.: *Spisy* sv. 19. Praha, SNPL 1966.
- [6] Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1954.
- [7] Marx, K.: *Kapitál III/2*. Praha, SNPL 1956.
- [8] Marx, K.: Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844. Praha, SNPL 1961.
- [9] Marx, K.: *Grundrisse*. Berlin, Dietz Verlag 1953.
- [10] Marx, K.: *Grundrisse* (Ekonomické rukopisy z let 1857—1859). Praha, Svoboda 1971.
- [11] Marx, K. - Engels, B.: *Vybrané spisy I*. Praha, Svoboda 1950.
- [12] Marx, K. - Engels, B.: *Vybrané spisy II*. Praha, Svoboda 1950.
- [13] Lenin, V. I.: *Spisy* sv. 28. Praha, SNPL 1959.
- [14] Lenin, V. I.: *Spisy* sv. 29. Praha, SNPL 1962.
- [15] Bailey, R.: *Sociology Faces Pessimism*. The Hague 1958.
- [16] Becerra, L. - Fuchs, J.: *O poměru ekonomického a politického boje*. Otázky míru a socialismu, 1971, č. 16.
- [17] Bell, D.: *The Measurement of Knowledge and Technology*. In: *Indicators of Social Change*, Eleanor Sheldon and Wilbert Moore, eds. New York 1968.
- [18] Benda, J.: *The Treason of the Intellectuals*. New York, Norton 1969.
- [19] Birnbaum, N.: *The Crisis of Industrial Society*. New York, Oxford 1969.
- [20] Brzeziński, Z.: *Between Two Ages. America's Role in the Technotronic Era*. New York, The Viking Press 1970.
- [21] Brzeziński, Z.: *Preuves*, únor - březen 1969.
- [22] *Ekologija i politika (problemy zaščity prirodnoj sredy)*. Meždunarodnyje diskussii marksistov. Moskva, Izd. Mir i socializm 1972.
- [23] Fűrnnberg, F.: *Věda, ideologie, politika*. Otázky míru a socialismu, 1971, č. 4.

- [24] Green, P.: *The Obligation of American Political Scientists*. The Annals, March 1971.
- [25] Hall, G.: *Nové jevy a problémy imperialismu*. Otázky míru a socialismu, 1970, č. 12, s. 9—13.
- [26] *Jak řídit ekonomiku* (vedoucí pracovníci plánovacích orgánů socialistických zemí odpovídají na otázky redakce). Otázky míru a socialismu, 1973, č. 1.
- [27] Kariel, H. S.: *Creating Political Reality*. American Political Science Review, 1970, č. 4.
- [28] Lakoff, S. A.: *Knowledge, Power and Democratic Theory*. The Annals, March 1971.
- [29] Lambertz, W.: *Leninské zásady vědeckého řízení socialistické výstavby a jejich uplatnění v NDR*. Otázky míru a socialismu, 1970, č. 2.
- [30] Marcuse, H.: *An Essay on Liberation*. Boston 1969.
- [31] Marcuse, J.: *Socialist Humanism?* In: Fromm, E. (ed.): *Socialist Humanism*. New York 1966.
- [32] Meadows, D. H. - Meadows, D. L. - Randers, J. - Behrens, W. B.: *The Limits to Growth*. New York, Universe Books 1972.
- [33] Moore, B. Jr.: *Political Power and Social Theory*. Cambridge, Mass. 1958.
- [34] Nicolaus, M.: *The A. S. A. Convention*. Catalyst, Spring 1969.
- [35] Norden, A.: *Program osvobození lidstva*. Otázky míru a socialismu, 1973, č. 1.
- [36] Orlans, H.: *The Political Uses of Social Research*. The Annals, March 1971.
- [37] Reich, C. A.: *The Greening of America*. London 1971.
- [38] Richta, R. - Filipec, J.: *Vědeckotechnická revoluce v třídně rozděleném světě*. Rudé právo ze 4. ledna 1973.
- [39] Schwartz, E. S.: *Overskill: The Decline of Technology*. In: *Modern Civilization*. Chicago 1971.
- [40] Touraine, A.: *La société post-industrielle*. Paris 1969.
- [41] Wiatr, J. J.: *Demokracja — samorządność — aktywność*. Nowe Drogi, 1971, č. 10.
- [42] Živkov, T.: *Leninismus a jednota politiky a ekonomiky v socialistické společnosti*. Otázky míru a socialismu, 1971, č. 4.

Резюме

Форманек М.: Научно-техническая революция и рабочий класс

В настоящее время существует двойное, в основе противоречащее представление об основных движущих силах общества, носителях общественного прогресса. Первую из этих концепций представляет идеология вульгарного, технологического детерминизма, считающая т. наз. третью революцию в Соединенных Штатах основой их роли как великого септєля «техно-электронического» образа жизни во всем мире. Вторая концепция — это марксистско-ленинская концепция современной эпохи как эпохи

постепенного перехода от капитализма к коммунизму с ее ядром, т. е. ведущей ролью рабочего класса в общественном движении.

Статья анализирует понимание Марксом диалектики производительных сил и производственных отношений, особенно процесса, в котором непосредственный производитель присваивает решающие условия рабочего процесса (особенно средства производства). В ней ищется ответ на вопросы, каким образом влияет процесс научно-технической революции на характер этой сути рассуждений классической политической экономии.

Буржуазные идеологи подчеркивают пустой характер идеологии и ценностей общественного и индивидуального сознания, появляющийся вследствие возрастающего влияния научно-технической революции. Статья дает анализ трех основных, только внешне противоречащих позиций, т. е. позиций постиндустриальной идеологии, т. наз. Нового левого крыла, и буржуазно-реформистской концепции, ориентированной на «качество жизни». Она показывает их общую социальную классовую основу и методологические и теоретические источники, и также их специфику — вульгарно апологетический, или же наивный характер их концепций.

Анализ политического уровня процессов, находящихся под влиянием научно-технической революции, обращает внимание особенно на связи между частной собственностью и характером политической власти. Указывает на самые разнообразные попытки буржуазной идеологии в ее оптимистическом и пессимистическом варианте решить отношение между «властью и знанием» и проблематичность и тупик этих концепций. Подчеркивает качественное различие политической системы социалистического общества, ориентацию на углубление позиции и чувства роли хозяина, особенно у рабочего класса.

Заключение статьи подытоживает главные аргументы, обосновывающие ведущую роль рабочего класса в обществе, а в особенности объясняет отношение рабочего класса и интеллигенции и способность рабочего класса углублять свою функцию основной движущей силы социалистического общества.

Summary

Formánek M.: The Scientific and Technological Revolution and the Working Class

At present, there exist two essentially contradictory conceptions of the basic dynamic forces of society, of the bearers of social progress. The first of these conceptions is represented by the ideology of vulgar, techno-

logical determinism designating the so-called third revolution in the United States as the basis of their role of the great disseminator of the "technotronic" way of life in all the world. The second conception is the Marxist-Leninist conception of the contemporary epoch as an epoch of gradual transition from capitalism to communism, its core being the leading role of the working class in social motion.

The paper analyses Marx's conception of the dialectics of the production forces and relations, particularly of the process wherein the immediate producer is appropriating the decisive conditions of the working process (especially the production means). A reply is sought to questions as to how the process of the scientific and technological revolution is influencing the nature of this core of speculations in the area of classical political economy.

Bourgeois ideologists emphasize the more or less "futile" nature of the ideologies and values of social and individual consciousness arising in consequence of the growing impact of the scientific and technological revolution. The paper analyses three basic, only seemingly contradictory positions: that of post-industrial ideology, that of the so-called New Left, and the bourgeois-reformistic conception orientated at the "quality of life". It shows their common social-class base as well as methodological and theoretical sources, their specificity, the roughly apologetical, eventually naïve nature of their conceptions.

The analysis of the political level of processes influenced by the scientific and technological revolution is particularly concerned with the relation between private ownership and the character of political power. It points to most various attempts of the bourgeois ideology in its optimistic and pessimistic variants at solving the relation between "power and knowledge", as well as to the questionability of these conceptions and the deadlock to which they lead. It emphasizes the qualitative difference of the political system of the socialist society, its orientation to deepening the attitude and the sense of a good manager, especially with the working class.

In concluding, the paper summarizes the basic arguments substantiating the leading role of the working class in society, and, above all, throws light upon the relation between the working class and the intelligentsia, as well as upon the working class' capability of deepening its function as the basic dynamic force of the socialist society.